

УДК 372.462

ПІДГОТОВКА УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ У ДІАЛОГІЧНИХ ТЕКСТАХ І РЕПЛІКАХ

Палихата Елеонора Ярославівна
м. Тернопіль

У статті визначено актуальність дослідження, вимоги програми із пропедевтичного вироблення пунктуаційних умінь під час оформлення діалогічних текстів і діалогічних реплік. Запропоновано методику практичного ознайомлення із пунктуаційними нормами, що сприяють формуванню культури писемного мовлення. Схарактеризовано сутність інтелектуальних вправ, які вимагають від учнів роздумів, доведення, аргументації та висновків, спрямованих на розставлення розділових знаків у діалогічних висловлюваннях.

Ключові слова: пунктуація, діалог, діалогічні репліки, розділові знаки, звертання, однорідні члени речення.

Мовний матеріал, засвоєний учнями початкових класів, є фундаментальним для подальшого вивчення усіх розділів лінгвістики в основній та вдосконалення у старшій ланках загальноосвітньої школи. Вивчення мовного матеріалу відбувається в тісному зв'язку з мовленням, використання розділових знаків з інтонаванням речень у монологічному чи діалогічному текстах. Якщо над формуванням пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на сьогоднішньому етапі розвитку методики навчання української мови працює О.М. Гончарук, то проблематику вивчення діалогу в молодших класах ніхто не досліджував, не кажучи вже про зв'язок пунктуації та роботи з текстом, зокрема діалогічним.

Актуальність дослідження зумовлена недослідженістю проблеми пропедевтичного ознайомлення учнів початкових класів із використанням розділових знаків у діалогічних текстах, діалогічних репліках, виражених реченнями за метою висловлювання та інтонацією, з використанням звертання й однорідних членів, еліптичними й монологічними реченнями-репліками, потребою сус-

пільства формувати особистість, яка повинна оволодіти «вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами при сприйнятті (слуханні й читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції» [1, с.17].

Мета статті – запропонувати методику ознайомлення учнів початкових класів із розділовими знаками, які використовуються під час пунктуаційного оформлення діалогів і діалогічних текстів на письмі.

Завдання дослідження впливають із мети розвідки:

- 1) визначити вимоги програми з української мови для початкових класів, що стосуються пропедевтичного вироблення пунктуаційних умінь під час оформлення діалогічних висловлювань;
- 2) запропонувати методи, прийоми і засоби попереднього практичного засвоєння пунктуаційних норм на рівні розставлення розділових знаків у діалогічних текстах і репліках;
- 3) розробити систему вправ для формування пунктуаційних умінь і навичок, які служитимуть для актуалізації опорних знань і умінь під час вивчення діалогу.

Аналіз програми з української мови для початкових класів допоміг виявити вимоги, які однаково стосуються усіх класів – «формувати аналітико-синтетичні вміння в роботі над текстом, реченням ...» [2, с.18], «називати і вживати на письмі пунктуаційні знаки: крапку, кому, тире, знаки оклику і питання» [2, с.19], «правильно вживати розділові знаки під час списування та запису на слух речень, різних за метою висловлюваннями та інтонацією» [2, с.25] (1 клас); «відтворення, розігрування діалогів із прослуханих казок, розповідей. Складання діалогічних висловлювань на зада-

ну тему за пропонуваннями вчителем допоміжними матеріалами» (3-4 репліки), використання формул мовленнєвого етикету [2, с.29], учні мають навчитися правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання, окличні речення в монологічному й діалогічному текстах; речення зі звертаннями, однорідними членами речення [2, с.31] (2 клас), які можуть виконувати роль реплік у діалогах. У третьому класі пропонується робота над повторенням вивченого про речення за метою висловлювання та вираженням почуттів і вживанням розділових знаків у кінці цих речень; виділенням звертання в усній формі інтонацією, а на письмі – розділовими знаками – комами, знаком оклику; використанням форм кличного відмінка (до вчителя, однокласників, працівників школи, членів родини) [2, с.44, 50, 59] (3 і 4 класи).

Попереднє ознайомлення учнів із матеріалом, який стане згодом фундаментом для вивчення тієї чи іншої теми ґрунтується практичної роботи. Вона будується на основі методу спостереження над мовними явищами, що функціонує за допомогою правильних побудованих і розміщених у логічній послідовності запитань чи завдань. Тому другий метод, на який опирається пропедевтичне вивчення пунктуації, є бесіда, переважно евристична бесіда, яка підводить учнів за допомогою, як сказано вище, логічних запитань учителя, розміщених у відповідній послідовності, до правильних висновків. Опрацювання мови у початкових класах не обходиться без використання методу наочності – таблиць, схем, роздавального дидактичного матеріалу тощо. Значною опорою в роботі над пропедевтичним виробленням пунктуаційних умінь, що стають базовими і служать для актуалізації опорних знань, під час вивчення в наступних класах, є метод роботи із підручником. Великий обсяг дидактичного матеріалу розміщений у підручниках з української мови, в яких запропоновано передусім тексти, що містять тексти для аналізу, у нашому випадку – це діалогічні тексти із репліками, які виражені еліптичними реченнями, неповними реченнями, словами-реченнями «Так» і «Ні», різними реченнями за метою висловлювання, інтонаційністю, кількістю граматичних основ, репліками-монологіями тощо. Ще назовемо метод вправ, який можна поставити на перше місце у пропедевтичному навчанні пунктуації, оскільки всі попередні методи (спостереження, наочності, робота з підручником, евристична бесіда тощо) так чи інакше стають прийомами у процесі виконання пунктуаційних завдань, спрямованих на вироблення початкових умінь розставлення розділових знаків у репліках діалогічних текстів і самих діалогічних текстах.

У цій статті ми актуалізуємо увагу на проведенні вправ із інтелектуальними завданнями, які примусять школярів мислити і вільно виражати свої думки щодо розставлення розділових знаків у зафіксованих на письмі діалогічних висловлюваннях.

Відзначимо, що методика інтелектуального розвитку молодших школярів на уроках української мови спрямована на досягнення високого рівня самостійної творчої їхньої активності, мобілізацію інтелектуальних ресурсів особистості учня, суб'єктивізації навчального процесу з метою підвищення його ефективності. Поняття «суб'єктивізація» безпосередньо пов'язана з терміном «суб'єкт», що має пояснення: «індивід або група як джерело пізнання і перетворення дійсності; носій активності» [3, с.389]. У свою чергу, ми під суб'єктивізацією, пов'язаною з інтелектуальною діяльністю, розуміємо якісно новий рівень участі школярів у цілеспрямованій діяльності з виявлення доволіної самостійної усвідомленої активності логічно побудованих думок за допомогою міркування, виконання дій, доведення, побудови висновків для досягнення істини.

Основне місце серед потенційних можливостей кожного суб'єкта займає інтелект. У сучасній науковій літературі є багато визначень цього поняття. Наприклад, у словнику іншомовних слів «інтелектуальний» тлумачиться як такий, що «стосується інтелекту» [4, с.232], а інтелект, як «здатність до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів» [4, с.232]. У психологічному словнику «інтелект» (у перекладі з латинської – розуміння, осягнення) пояснюється, як «відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. У низці психологічних концепцій інтелект отождо-

нюється із системою розумових операцій, зі стилем і стратегією розв'язання проблем, з ефективністю індивідуального підходу до ситуації, що вимагає пізнавальної активності» [3, с.142], з умінням виділяти й відображати у своїй свідомості закономірні зв'язки та відношення предметів і явищ.

В основу запропонованої нами методики покладено уявлення про інтелект як сукупність певних якостей індивіда, що збігаються із методичними прийомами навчання і забезпечують його здатність до розумової діяльності. До них належать аналіз, синтез, узагальнення й абстрагування, наявність яких означає, що інтелект володіє достатньою гнучкістю мислення і творчим потенціалом; здатність до логічного мислення виявляється в умінні бачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями і явищами мовного світу, встановлювати їхню послідовність у часі і просторі, а також сприймання, увага, пам'ять, уявлення, мовлення школяра. Висока розумова активність у процесі навчання стимулюється новизною і певним ступенем труднощів розумової праці, нетрадиційними підходами до звичних видів навчальної діяльності.

Інтелектуальні завдання, які опираються на уявлення стимулюють розвиток у школяра інтуїції, спостережливості, кмітливості, винахідливості і відповідно розвивають ці якості.

Інтелектуальним вправам і завданням характерні специфічний підбір, незвичайне компування мовного матеріалу та нетрадиційна постановка завдань, що забезпечують різнобічний вплив на інтелект учнів за допомогою поміркованої інтенсивної мовленнєвої діяльності. Під час укладання інтелектуальних вправ слід дотримуватися окремих, пов'язаних між собою психологічних і лінгвістичних принципів навчання. Перший із них – це випереджувальне відображення у свідомості учнів навчальної діяльності, яка важлива для майбутньої актуалізації опорних знань і вмін під час вивчення синтаксичного і пунктуаційного матеріалу. Нетрадиційним чином організований процес навчання пунктуації за допомогою спеціально дібраних завдань дають можливість учням прогнозувати дії для виявлення місць у реченнях діалогічних реплік відповідних розділових знаків у запропонованих синтаксичних конструкціях. Другий принцип – це комплексний вплив на інтелект школяра, який передбачає використання учителем на уроках української мови методів, прийомів, наочних засобів, завдань, які спонукали б його до суб'єктивного, переважно нетрадиційного і сміливого мислення під час виконання інтелектуальних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь. Третій принцип укладання нестандартних інтелектуальних вправ стосується обґрунтування, аргументації, доведення відповіді школяра для повного послідовного доведення школярем своєї думки. Вихідним положенням дотримання цих принципів є спеціальним чином організована навчальна діяльність, за якої учні поставлені перед необхідністю обґрунтувати свою думку, свої погляди, свої варіанти розв'язання проблеми.

Умовою ефективною реалізації трьох названих принципів є уміння вчителя підтримувати, пропагувати нетрадиційне мислення школяра, не обмежуючи його жорсткими рамками правил і стандартних поглядів.

Перша класифікація інтелектуальних вправ стосується тематики мовного матеріалу у початкових класах, спрямованої на пропедевтичне засвоєння пунктуаційних умінь під час оформлення діалогічних текстів і діалогічних реплік і стосується передусім мовних тем, які вивчаються упродовж перших чотирьох років:

- 1) збігаються із простими реченнями за метою висловлювання та інтонацією;
- 2) компонентами мають звертання, що стоять на початку, посередині і в кінці речення й виражені іменниками у кличному відмінку однини і називному відмінку множини;
- 3) складниками виступають однорідні члени речення зі сполучниками а, але і без них, в яких є узагальнені слова;
- 4) збігаються зі складними реченнями з двома граматичними основами;
- 5) є монологічні й у своєму складі мають звертання, однорідні члени речення, виражені простими реченнями за метою висловлювання та інтонацією чи складними реченнями.

Вправа 1. Прочитати з інтонацією два тексти. Проаналізувати текст.

Текст 1.	Текст 2.
Васильку ми з класом ходили до лісу і що ви там бачили. Так багато квітів на галявині. Яких Різних кольорів. Я навіть не знаю як вони називаються.	– Васильку, ми з класом ходили до лісу. – І що ви там бачили? – Так багато квітів на галявині! – Яких? – Різних кольорів! Я навіть не знаю, як вони називаються.

Провести бесіду «учитель – учень» за текстами вправи.
– Який з текстів легше читати, 1 чи 2?
– Чому 2?
– Які розділові знаки потрібно поставити в реченнях-репліках? (Аналізувати і пояснювати кожний випадок).

Вправа 2. Прочитати з інтонацією два діалоги.

Діалог 1	Діалог 2
– Тьох-тьох-тьох! Тіву-тіву-тьох! – Тук-тук-тук! Ой, такий маленький, сіренький, а так голосно і гарно співає! Ти хто? – Тюр-р-р-тьох! Я – соловейко! По гаях літаю, всіх звеселяю. А ти хто? – Тук-тук-тук! Я – дятел. – Тіву-тьох! А що ти робиш? – Тук-тук-тук! Лікую дерева.	– Тьох-тьох-тьох! Тіву-тіву-тьох! – Тук-тук-тук! Ой, такий маленький сіренький а так голосно і гарно співає! Ти хто? – Тюр-р-р-тьох! Я – соловейко! По гаях літаю всіх звеселяю. А ти хто? – Тук-тук-тук! Я – дятел. – Тіву-тьох! А що ти робиш? – Тук-тук-тук! Лікую дерева.

Дати відповіді на запитання:
– З'ясувати, чи однакові розділові знаки вжито у текстах?
– Як виділяються репліки-речення?
– Що виділяється у репліках?
– Чому в кінці речень-реплік різні розділові знаки?

Друга класифікація інтелектуальних вправ спрямована на поступове ускладнення завдань, що підпорядковуються передусім дотриманню загальнодидактичного принципу – наступності і перспективності навчання, поступового переходу від легшого до важкого.

Завдання для вправ із поступовим ускладненням завдань:

1. Зачитати запропоновані учителем репліки, виражені реченнями, різними за метою висловлювання, відповідно до розділових знаків.
2. Пояснити потребу розставлення розділових знаків у кінці речення. Зачитати репліки відповідно до інтонації. Назвати види речень за метою висловлювання та інтонацією.
3. Зачитати репліки зі звертаннями. Звернути увагу на розділові знаки, що стоять біля звертання у поданих учителем репліках.
4. Розставити розділові знаки у репліках зі звертаннями. Пояснити використання коми чи знаку оклику при звертаннях. Прочитати репліки, виділити звертання інтонацією. Назвати види речень, у яких вжито звертання. Навести приклад аналогічних реплік.

Література та джерела

1. Біляев О.М. Концепція навчання державної мови в школах України / Л.Скуратівський, Л.Симоненкова, Г.Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С.16-21
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
3. Психологія. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
4. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1985. – 966 с.

В статті определена актуальность исследования, требования программы по пропедевтическому обучению пунктуации при оформлении диалогических текстов и диалогических реплик. Предложена методика практического ознакомления с пунктуационными нормами, которые способствуют формированию культуры письменной речи. Характеризирована сущность интеллектуальных упражнений, которые требуют от учащихся рассуждения, аргументации, выводов, направленных на использование знаков препинания в диалогических высказываниях.

Ключевые слова: пунктуация, диалог, диалогические реплики, знаки препинания, обращение, однородные члены предложения.

The author of the article has considered the topicality of the conducted research, the requirements for the propaedeutic of development of punctuation skills while the preparing dialogic texts and replicas. The author has proposed the technique of practical acquaintance with punctuation norms that promote the culture of writing. The essence of intellectual exercises has been disclosed, which requires students to

reasoning the arguments, conclusions aimed at the use of punctuation in dialogic utterances.

Key words: punctuation, dialogue, dialogic replica, punctuation marks, compellation, homogeneous parts of the sentence, sentences according to the aim of speaking and intonation.